

A szerkesztőbizottság tagjai:

BARTHA ELEK, FÜLEMILE ÁGNES, KEMECSEI LAJOS, KÓSA LÁSZLÓ,
KÜLLŐS IMOLA, MOHAY TAMÁS, PALÁDI-KOVÁCS ATTILA, POZSONY
FERENC, SZARVAS ZSUZSA, VARGYAS GÁBOR.

Felelős szerkesztő:

VIGA GYULA

A szerkesztő munkatársai:

BÁTI ANIKÓ – JUHÁSZ KATALIN

A szerkesztőség címe: MTA BTK Néprajztudományi Intézet H-1014 Budapest I.

Országház utca 30. Telefon: (1) 356 99 39

Telefon/telefax: (1) 356 80 58, e-mail: vigagyula@gmail.com

TARTALOM

Tanulmányok és közlemények

<i>PÓCS Éva:</i> A magyar táltos és a honfoglaláskori samanizmus. Kérdések és feltevések	1
<i>PALÁDI-KOVÁCS Attila:</i> Teherhordó módok és eszközök a Kisalföldön a 20. század első felében	47
<i>S. LACKOVITS Emőke:</i> Családszerkezet, rokonság, temetkezési rend a Balaton-felvidéken	64
<i>RISKÓ Kata:</i> A folklórmozgalmak szerepe a szilicei tréfás verbuválás hagyományában	74

Kutatók és életművek

<i>VARGYAS Gábor:</i> Egymás tekintetében. Bíró Lajos magyar természetbúvár és az új-guineai német misszionáriusok – egymásról	92
---	----

Viták, vélemények

<i>GRANASZTÓI Péter:</i> Tárgyegyüttesek az életút elején	100
<i>RICHTER Pál:</i> Családi hagyományok és zenei kistájkutatás	107
<i>BALOGH Balázs:</i> Egy népzenei kutatás társadalomnéprajzi vonatkozásai	111
<i>A. GERGELY András:</i> Primitív perspektívák etnográfiai bája <i>A Perspektívák – művészet és etnográfia</i> kiállítás törzsi és modern diskurzusáról	115

Kitüntetétek előadásai

<i>ZENTAI Tünde:</i> Hímes templomok a Dél-Dunántúlon	118
<i>PETI Lehel:</i> Nyelvi keveredés és új identitás egy moldvai csángó településen	137

Könyismertetések

Haasis, Lucas – Rieske, Constantin (Hg.): Historische Praxeologie (<i>Bednárík János</i>), Ellwanger, Karen – Hauser, Andrea – Meiners, Jochen (Hg.): Trachten in Lüneburger Heide und Wendland (<i>Liszka József</i>), Danglová, Ol'ga: Modrotlač na Slovensku (<i>Horváth Terézia</i>), Madzsarov, Dzseni: A szertartásbeli gesztus funkciója és szemantikája a magyar kultúrában (<i>Farkas Baráthi Mónika – Vindus Melinda</i>), Halász Péter: „Cserefának füstjehoztakikönyvemet...” (<i>Mirk-Szidónia</i>), Sedlmayr Krisztina: Szalmakosarak (<i>Paládi-Kovács Attila</i>), Szabó Magdolna: Szalmakötőháziipar Erdélyben (<i>Cseh Fruzsina</i>), Máczsa Mihály: Válogatott tanulmányok (<i>Kósa László</i>), Kovách Imre: Földek és emberek (<i>Horváth Gergely Krisztián</i>), Csoma Zsigmond: Paraszti virágkultúra Magyarországon (<i>S. Lackovits Emőke</i>), Aranyos-vidék honismereti monográfiája (<i>Vajda András</i>), Baksa Brigitta: Néprajz az iskolában (<i>Vasvári Zoltán</i>), Csinta Samu: A lélekmentő. Kallós Zoltán első kilencven éve (<i>Rudasné Bajcsay Márta</i>), Varga Norbert: Kigyótestvér. Népmesék és mondák Balogfalváról (<i>Magyar Zoltán</i>), Pozsony Ferenc: Háromszéki ünnepek (<i>Tátrai Zsuzsanna</i>), Karácsony Molnár Erika: Dúsgazdagolás. Egy székelőföldi farsangi dramatikus játék (<i>Tátrai Zsuzsanna</i>), Szőke Anna: A lélek és a valóság kapcsolata. Egy bácskai falu vallási élete (<i>Szigeti Jenő</i>), Kisdí Barbara (szerk.): Létkérdések a születés körül (<i>Farkas Judit</i>)	155
---	-----

Egymás tekintetében. Bíró Lajos magyar természetbúvár és az új-guineai német misszionáriusok – egymásról

Bíró Lajos (1856–1931) neve illetve a budapesti Néprajzi Múzeum „Bíró gyűjteménye” az *Ethnographia* olvasói és a magyar néprajztudomány művelői számára jól ismert. Köztudott, hogy Bíró eredetileg természettudós (entomológus és ornitológus) volt, aki 1896–1901 között hat évet töltött természetrajzi és etnográfiai gyűjtéssel a budapesti Nemzeti Múzeum megbízásából az egykori Német-Új-Guineában.¹ Néprajzi gyűjtésének leghíresebb része az Astrolabe-öböl (Friedrich-Wilhelmshafen, ma Madang) vidékét öleli fel,² de hosszabb-rövidebb időt töltött a Huon Gulf térségében (Tami szigetek, Sattelberg, jabim vidék), Új-Irlandban, a Vitu (French)-szigeteken, Aitape (az egykori Berlinhafen) környékén, valamint a Potsdamhafen-Bogia régióban is. Valószínűleg sokan ismerik Bíró „leíró katalógusait”³ vagy népszerűsítő írásait⁴ is, ám a szakterület specialistáin, a magyar óceanisták szűk körén túl minden bizonnyal kevesen tudnának a Bíró Lajos névhez egy arcot, egy tárgyat vagy egy történetet társítani!⁵

Többek között épp emiatt tettem közzé immár harminc évvel ezelőtt „*Data on the Pictorial History of North-East Papua New Guinea*” című kötetemet, amelyben három téma – a gyarmati „államapparátus”, az európai (német) hivatalnokok és szolgálk világa; fehér gyarmatosítók és „fekete” nők viszonya, „házasságai”; a gyarmatosítók és a gyarmatosítottak közötti félreértések és összeütközések, illetve büntető expedíciók – köré csoportosítva, hatvankilenc darab, Bíró által készített fotó kíséretében vázoltam fel azokat az életkörülményeket, amelyek között Bíró az egykori Német-Új-Guineában élt. Népszerűsítő írásaiban, közreadott magánleveleiben Bíró páratlanul érdekes és bensőséges információkat osztott meg korának magyar nagyközönségével: különösen saját házasságainak – három „felesége” volt! – részletes bemutatása az, ami mai szemmel nézve is unikum számba megy.

Az alábbiakban a látószöveget megváltoztatva most nemcsak Bíró szemüvegén keresztül kívánom felvázolni az egykori viszonyokat, hanem egy páratlan dokumentum segítségével azt is bemutatom, hogy Bíró (vagy talán még inkább: egy természetbúvart) hogyan látták német-új-guineai hivatalnok kortársai.

¹ A Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárából vált később önálló intézménnyé a Néprajzi Múzeum. Bíró az általa gyűjtött tárgyakat rendszeres időközönként hazajuttatta, a Múzeum által becsült ellenértéket pedig postán kapta meg. Így az általa gyűjtött tárgyak árából töltött hat évet Új-Guineában.

² Bíró az Astrolabe öbölben egy előtte néhány évvel ott járt és elhunyt másik magyar gyűjtő, Fenichel Sámuel (1868–1893) gyűjtését folytatta. Fenichel életére és munkásságára lásd Bodrogi 1954.

³ Bíró 1899; 1901.

⁴ Bíró é.n.; 1932.

⁵ Bíró Lajosról lásd Bodrogi 1951, 1978, 1979, 1987.; Vargyas 1986, 1991, 2000, 2004, 2008, 2011.; Bíró A. 2011, 2013.

Az első helyszín a Finschhafenhez (Morobe Province) közeli Simbang-i luteránus misszió,⁶ ahol Bíró 1898-1899 között nagyjából egy évet töltött néprajzi és természetrajzi gyűjtéssel. Itteni életkörülményeiről, mindenekelőtt az őt befogadó „pietissima-ortodoxissima” missziósállomás lakóiról, a misszionáriusokról nagyon keveset írt. Amit egy 1898. augusztus 18-i keltezésű, Simbangban kelt levélrészletben mégis elmond, magáért beszél: „Most más néphez jöttem, a jabim *namalák* (férfi) közé. Ezek se rosszabbak *tamoléknál*.⁷ Nem is az emberevő barna vadak a félelmetesek, hanem az ember-nemevő fehér vadak. Itt csak kevésben van részem, de azokkal is kivagyok. Csak három misszionárius van itt⁸ s ezek a fejükbe vették, hogy engem megtérítenek. A napokban felszólított az egyik, hogy »a saját érdekemben« vegyek részt szorgalmasan az istentiszteletükön. A jámborok naponként tizenegyszer tisztelik az Úristent, hatszor evés előtt és után, meg reggel, délben, este és még kétszer jabim nyelven. Én azt hittem, dicséretet kapok tőlük, hogy ájtatosan imádkozom hatszor, sőt még hetedikyszer is, ha vacsora után elcsíphettek, s most azt kellett látnom, hogy a lelkem veszedelemben forog! Otthon a jó magyar ételekért nem kellett annyit hálálkodnom a jó Istennek, mint itt a hétszámra egyforma sótalan Boiled Beefért és táróért. Igyekeztem kapacitálni, hogy nézze, hiszen más a hivatásunk, más a lelki szükségletünk. Egy hit-térítő lelkének kövér eledelek szükségesek, de magamforma természetvizsgáló sovány lelki kosztal is eltengődik. Csak hagyjanak engemet meg az én szerény hivatásomnak, lám, én se kívánom tőlük, hogy naponként tízszer madarászni-bogarászni menjenek. Érzékenyen sértve érezték magukat, hogy én a kígyók és békák fojtogatásával merem összehasonlítani az ő magasztos hivatásukat. Végre is abba a mentő fűszálba kapaszkodtam, hogy kálomista vagyok. Ez a vallás nekem jobb. Mégis félek, hogy a jó békesség kedvéért utoljára is luteránussá kell lennem! [...] A mi kicsi országunk sokhitű volta talán arra jó, hogy megtanuljuk a vallási türelmet s ne zaklassuk egymást érte. A nagy világban jártamban-keltemben, bár csodálom angolnak, hollandnak, németnek messze tengerekre kiterjedő hatalmát, mindenütt csak azt látom, hogy csak egy okom van mindennap hálát adni az Úristennek: hogy magyarnak teremtett és tartott meg!”⁹

Ezek után lássuk a tükör másik oldalát! Hogyan látták Bíró – ha nem is pont ugyanezek – a német misszionáriusok? A második helyszín az Astrolabe-öböl, a szerző Albert Hoffmann, a Rheinische Missionsgesellschaft¹⁰ misszionáriusa, aki „Vissza-

⁶ A Neuendettelsauer Mission Finschhafenben 1886-ban kezdte meg a tevékenységét.

⁷ „Tamol”: az Astrolabe-öbölben, ahol Bíró korábban hosszabb időt töltött, „ember”.

⁸ Kilitüket egyelőre nem sikerült megállapítanom. A számomra jelenleg hozzáférhető adatok szerint az első években hat misszionárius teljesített szolgálatot Simbanban, de ők sem mindig tartózkodtak ott. Így hogy Bíró írása konkrétan melyikükre vonatkozik, nem ismert, ám a lényegen, azaz a misszió szellemiségén valószínűleg semmit sem változtat.

⁹ Bíró é.n. [1923]: 118–119. Pech tiszteletes szerint „Hoffmann korábban bányász volt, akit misszionáriusnak képeztek ki, és aki Bogadjim (Stephansort) vidékén dolgozott 1892-1904 között. Önéletrajzából ítélve selesebb látókörrel rendelkezett hittérítő társainál, például azoknál a Finschhafenben élő, Neuendettelsau-i Missziótársaságbeli tagoknál, akiket Bíró Lajos karikírozott ki írásában.” (Idézet Pech fent hivatkozott leveléből, saját fordítás.)

¹⁰ A Rheinische Missionsgesellschaft Friedrich-Wilhelmshafen-ben (Madang) 1887-ben alapította meg első missziósállomását, és története során mindvégig az Astrolabe Bay-ben volt aktív. Ugyanitt a katolikus Steyler Mission 1895-ben kezdte meg tevékenységét.

emlékezéseiben” így ír „Birolajus professzorról”¹¹ A történet megértéséhez először idézek Bíró egy 1897. április 10-én Erimából, az Astrolabe-öbölből írott leveléből: „Mostani küldeményemben csupa állattani tárgyak mennek 12 ládában [...] A madárfészek csomagjában két kazuártojás is van, amik nem jók zoológiai tárgynak csak dísz tárgynak. Egyiket ketté kellett reszelnem, mert teljes embrió volt benne, s már előbb annyira megsértettem, hogy életben maradásához nem bíztam. *Társát ágyamban melengettem s harmadnapra ki is bújt a kis kazuár; most szaladgál utánam, mint egy kis kutya. Igen kedves állatka. Majd megvállik, lesz-e olyan hű is, mint a kutya.*”¹²

Ugyanezt a történetet Hoffmann misszionárius a következőképp látta: „Sajátos, inkább mulatságos, mintsem komolyan veendő alak volt a magyar Birolajus professzor. Ez az ember azért jött Új-Guineába, hogy – mint ő maga mondta – a legkisebb állatokat tanulmányozza. Ez alatt ő azokat a férgeket értette, amelyek a bennszülötteket oly nagy számban kínozták, úgymint a tetveket, bolhákat és poloskákat. Azt állította, hogy új fajokat fedezett fel e különben semmire sem becsült állatkák között. Birolajus professzor annyira beléjük volt szerelmesedve, hogy azt tartották róla, időnként maga is tenyésztette őket a hajában. Amikor olykor megjelent társaságban, tréfából gyakran megkérdezték tőle: „Professzor úr, csak nem Ön is....”, mire ő szokás szerint a következőt válaszolta: „De kérem, az Isten szerelmére, csak nem fogok egy ilyen társaságba tetveket és bolhákat magammal hozni!”

A professzor úrnak különösen a szókincsemre fájt a foga, így aztán majdnem minden nap a házamban vendégeskedett, hogy a legkülönbébb dolgokról kérdezzen engem, amit utána természetesen a saját céljaira felhasznált. Egy nap egy bennszülött kazuártojást hozott nekem, hogy eladja. Mivel a professzor úrnak szerettem volna örömet szerezni, a bennszülöttet a házikójához kalauzoltam és szóltam neki, hogy a tojást megveheti. De először elutasított: 'Engem halott tojás nem érdekelni. Fekete hozni nekem élő kazuár. Akkor én sok pénz adni neki.' Elmondtam ezt a bennszülöttnak. Ő megvakarta a füle tövét, és annak a véleményének adott hangot, hogy az fatális dolog lenne: a kazuár igen veszélyes állat, amikor kiscsibéje van, könnyen kárt tehet az emberben. De a bennszülött hirtelen a kezébe fogta a tojást, a füléhez tartotta, majd sugárzó arccal felkiáltott: 'Ebben a tojásban egy kis kazuár van. A fehér ember tegyen úgy, hogy a madarat kiszedje belőle.'

Lefordítottam ezt a professzor úrnak, és ő a tojást megvette. Négy napig a színét sem láttam. Az ötödik nap pitymallatkor azonban ott kopogott a hálószobám ablakán, s amikor végre ajtót nyitottam neki, örömtől ragyogó arccal nézett rám: 'Misszionárius úr, a bennszülött adni nekem kitűnő tanács. Én és a tojás négy napig feküdni ágyban, és mondom valóban, ma reggel a tojás megrepedni és kis kazuár kikelni belőle!' Ez a tojás nem volt a legrosszabb dolog, amit egy természettudós-professzor kotlott!”¹³

¹¹ Hoffmann „Visszaemlékezéseire” és benne a Bíró Lajosra vonatkozó részre Rufus Pech (1926–2016) tiszteletes, a Martin Luther Seminary (Lae, Papua New Guinea) tagja hívta fel a figyelmet 1986. november 13-án hozzám írt levelében – kedves és szellemes válaszként a neki megküldött *Data on the Pictorial History* című könyvemre, illetve az ott olvasható fenti részletre.

¹² Bíró é. n. [1923]: 98–99. Kiemelés tőlem, V.G.

¹³ Saját fordítás, V.G. Hoffmann, 1948: 157–158.

Két anekdota – mégoly beszédes is – természetesen nem elég ahhoz, hogy meszesemenő következtetésekre juthassunk belőlük bármiféle tekintetben. Arra mégis jók, hogy – önmaguk értékén túl – két, egymáshoz szorosan kapcsolódó kérdés megvilágításához további adalékkal szolgáljanak. Az első a német gyarmaton idegen, kívülálló, ráadásul még csak nem is „úri” származású Bíró Lajos társadalmi helyzete, státusa, a gyarmati társadalom hierarchiájában elfoglalt helye. A második a *(természet)tudós* Bíró, illetve általában a *tudomány* presztízse a korabeli gyarmati világban.

Az elsőről maga ugyan nyíltan soha nem nyilatkozott, népszerűsítő írásaiból, elejtett megjegyzéseiből azonban kiolvasható: a szegény sorsú vidéki iparoscsalád hatodik gyermeke számára a gyarmati társadalom európai elitjéhez tartozni valójában rangemelkedést jelentett. „Meddig maradok itt? Örökkéig! Nem megyek én innen el soha, úgy megszerettem itt. Nem volnék én ilyen boldog, ilyen szabad sehol a világon. Se ilyen nagy úr! Már csak az, hogy én európai vagyok, feljogosít arra, hogy leüssem a kuli fejéről a tökfödöt, ha tíz lépésre előttem le nem kapja s tíz lépésre utánam fel meri tenni. Mert ő csak ázsiai. Szép idea az »Egyenlőség«, de csak felfelé, lefelé mindenkinek derogál” – írja nem minden (ön)íronia nélkül egy helyütt.¹⁴ Másutt ugyanerről a kérdésről már társadalomkritikájának is szabadabb utat engedve vall: „Az európai eredetűek képviselik természetesen az úri rendet, mert itt nincs is olyan bennszülött népesség, mely ezt kétségbe vonná, mint olyan helyeken, ahol a helybeli népességnek már európai mérték szerint való uralkodói voltak, mint az angol vagy holland Indiában. *De ezt a méltóságot nemcsak érezni kellett, hanem kötelessége is fenntartani minden magunkfajtának. Engem is tekintélyrombolónak tartott és megrótt eleinte az európaiak társasága, míg meg nem tanultam, hogy erkölcsi kötelességem leütni a szembejövő kínai fejéről a tökfödöt, ha előttem 10–20 lépésnyire félre nem áll és le nem veszi előttem. A malájnak pedig az útból félreállva még le is kell guggolni, az ő szokásos tiszteletadásmódjuk szerint. Sőt, ha terhes kocsival jön is velem szembe, az útszélre hajtson és megálljon, míg a mester az út közepén kényelmesen elvonul. Csak a bennszülött fajtát nem kötelezte semmi, előttünk az ügyis vadember.*”¹⁵ A dőlten kiemelt részből, az ironikus felhangból – nem beszélve Bíró egész életéről, az írásaiból áradó humanizmusról, a pápuákhoz fűződő viszonyáról, helyi feleségeiről – nyilvánvaló, hogy Bíró a helyi hierarchikus társadalmi felfogástól eltérő gondolkodású és habitusú személyiség volt, még ha esetleg élvezte is az általa nyújtott előnyöket, az otthoninál magasabb társadalmi presztízst.

Bármennyire „úriemberszámba” ment is azonban Bíró a színes bőrű alávettettek (pápuák, malájok, kínaiak) számára, az azért nyilvánvaló, hogy a német kormányhivatalnokok, tisztviselők, sőt hittérítők számára – mindenfajta „fehér” összetartozás és közös „urizálás” ellenére is – Bíró idegen, kívülálló és mindenekelőtt szegény, vagy legalábbis nem túl tehetős, ráadásul társadalmi státusát tekintve jó esetben is a semleges „értelmiségi” lehetett! A gyarmati viszonyok ugyan némileg tompíthatják az otthonról hozott társadalmi különbségeket, de a pusztán tény, hogy Bíró anyagi helyzete nem volt mérhető a helyi gyarmati tisztviselőkéhez vagy a Német-Új-Guinea Társaság

¹⁴ Bíró é.n. [1923]: 64–65.

¹⁵ Bíró 1932: 44. Kiemelés tőlem, V.G.

alkalmazottaiéhoz, s hogy nyilvánvalóan rá volt szorulva a segítségükre, már függő helyzetet hozott létre közöttük.

Ami Bíró jövedelmét illeti, egy 1896. áprilisi leveléből tudjuk, hogy nagyjából egy ottani altisztének, tehát a legalsó fizetési kategóriába tartozó személyének (!) felelt meg: „[...] pár héttel ezelőtt volt az adókiivető-bizottság ülése. *Az én jövedelmemet 4000 márkára vették fel.* Még jó, hogy a múzeum gyűjtőjének tekintettek, s nem terheltek meg úgy, mint aki kereskedelmi célokra gyűjt. Mikor soknak találtam, s kifogásokat akartam tenni, azt az egyszerű felvilágosítást kaptam, hogy »négyezer márkánál kevesebből itt megélni nem lehet; körülbelül annyija van itt egy altisztnek. Ha van annyi jövedelme, megfizetheti; ha nincs, akkor úgyis elhagyja Új-Guineát, úgy se fizeti.« A logika kifogástalan; legjobb volt belenyugodni.”¹⁶ Három év múlva azonban már „évi bevételemet 8000 márkára becsülték és ezután 120 márka évi adót kell fizetnem. Megreklamáltam, de ugyanazok a személyek bírálják meg a reklamációt, akik a bizottságban vannak; azok pedig meg vannak győződve, hogy ők jól ítéltek.”¹⁷ Akármennyire emelkedett is Bíró becsült éves jövedelme, és akármilyen is állhatott mögötte, az nyilvánvaló, hogy helyzete nem volt mérhető sem az állami alkalmazottakéhoz, sem a misszionáriusokéhoz. Ez utóbbiak, ha nála talán nem is magasabb fizetéssel vagy jobb létkörülmények között, de az egyház által nyújtott biztonság és társadalmi presztízis következtében „joggal” nézhetek le rá, érezhették úgy, hogy felette állnak.

Ez az egyenlőtlen társadalmi helyzet tükröződik – többek között – a misszionáriusoknak Bíróhoz való viszonyában, akik Simbangban felszólítják, hogy – „a maga érdekében” – vegyen részt naponta többször az istentiszteletükön. Ezt a stílust, bármilyen „lusta” templomba járók voltak is esetleg, a Német-Új-Guinea Társaság tisztviselőivel, kormányhivatalnokokkal, nem beszélve mondjuk a nemesi származású kormányzó(k) ról, bizonyára nem merték volna megengedni maguknak! A meg lehet önkéntelen lenézést, vagy legalábbis lesajnálást tükrözi Hoffman írása is, aki Bíró valószínűleg nem hibátlan nyelvtudását szándékosan tört németiséggel, „én lenni kicsi magyar néger” stílusban adja vissza írásában. Rufus Pech tiszteletes¹⁸ a következőképp kommentálta mindezt hozzám írott levelében: „Hoffmann eredetileg bányász volt, akit misszionáriussá képeztek ki, s aki 1892-1904 között dolgozott Bogadjim (Stephansort) vidékén. Önéletírása alapján szélesebb látókörűnek tűnik, mint sok hitsorsosa, mint például azok a Neuendettelsau-i misszionáriusok, akiket írásában [Bíró] kifigurázott. Ebből a történetből nyilvánvaló, hogy felvette a versenyt korának gyarmati »úriembereivel«. Nyilvánvalóan kedvelte Bíró, még akkor is, ha lenézte őt, s nem mindig vette komolyan.”

Még árulkodóbb, s ez egyben már át is vezet bennünket a második kérdéshez, ahogy Hoffmann Bíró egész tevékenységét, a rovargyűjtést kommentálja, illetve ahogy a helyi németek azon tréfálkoznak, hogy Bíró a tetveket a szakállában tenyészti! Ha el is fogadjuk, hogy a nem-európai viszonyok szabadabb, sőt vaskosabb stílust is megengednek, mint amit Európából megszoktunk, az azért nyilvánvaló, hogy a rovar-, sőt hullógyűjtés, a „kígyók és békák fojtogatása” lenézett, utálatos, semmire se becsült

¹⁶ Bíró é.n. [1923]: 34.

¹⁷ Bíró é.n. [1923]: 149.

¹⁸ Pech tiszteletes személyére lásd a 11. lábjegyzetet. Levél Vargyas Gáborhoz 1986. november 13.

foglalkozás volt a gyarmati elit szemében, ami Bírónak minden bizonnyal alacsony státust adott. Ez még akkor is így van, ha ekkoriban a paradicsommadár vadászat, egyedüli kivételként, igen intenzíven űzött, busás kereskedelmi hasznot hozó foglalkozás volt, amit külön adóztattak is.¹⁹

A természetbúvárok lenézése, a tudomány lebecsülése a gyarmati Német-Új-Guineában (sőt azóta is!) azonban valójában nem is olyan meglepő. Gondoljunk arra, hogy még napjainkban is milyen értetlenség övezné, mennyire megmosolyognák, ha egy napos délután egy *felnőtt* ember lepkéhálóval a kezében kezdene el szaladgálni, mondjuk a Hűvösvölgyben! A bogarakkal (sőt még a „szép” lepkékkel) való foglalkozás (is) legfeljebb gyermekkorban, a gyermeki kíváncsiság kielégítéseként, esetleg alsós iskolai „környezetismereti” házi feladatként fogadható el az emberek döntő többsége számára ma is. Ez a felfogás tükröződik a nyelvünkben is: a szeszélyes, rigolyás vénembereket „bogaras”-nak nevezzük; a „lepkegyűjtés” a szép, ámde haszontalan, *felesleges*, azaz értéktelen tevékenység szinonimája.

Mindez azonban eltörpül a *casus belli*, a kazuártozás ágyban való kiköltése mellett! Valljuk be, ilyen „elvetemült” ötletre csak egy Bíróhoz hasonló megszállott természetbúvár vállalkozhatott! Jóllehet az „imprinting” etológiai fogalmát nem neki köszönhetjük, kísérlete nagyjából egyidős a 19. századi előzmények (Douglas Alexander Spalding [1841–1877]) után Oskar Heinroth (1871–1945) által felfedezett, majd fél évszázaddal később a Nobel díjas Konrad Lorenz (1903–1989) által tudományosan bizonyított és népszerűsített jelenséggel és hasonló kísérletekkel. Bíró e tekintetben (is) jóval megelőzte a korát; szabad, „liberális” világszemlélete lehetővé tette a számára, hogy a társadalmi konvenciókra fittyet hányjon, s akár a marginalizálódást is vállalva mindenestül a tudománynak szentelje életét. Ez az, amiben máig példát mutathat, és mutat is, mindannyiunk számára.

Irodalom

BÍRÓ Anna

- 2011 „Két vadember” – egy sajátos kívülálló nézőpontja egy korai német gyarmaton. *Néprajzi Értesítő* XCIII. 17–30.
- 2013 *Huon-öbölí fej- és melldíszek. Bíró Lajos gyűjteménye 1. / Head and Chest Ornaments from Huon Gulf. Lajos Bíró's Collection 1.* by Anna Bíró. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai 19. / Catalogi Musei Ethnographiae 19.) Budapest: Néprajzi Múzeum – Museum of Ethnography.

¹⁹ „A paradicsommadár-vadászat adója évi 100 márka. Ezt már megváltottam, ez alól kivétel nincs, a kormányzó éppúgy fizeti, ha barátai számára ajándékol löveti.” Bíró é.n. [1923]: 34.

BÍRÓ Lajos

- 1899 *Bíró Lajos német-új-guineai (Berlinhafen) néprajzi gyűjtéseinek leíró jegyzéke. / Beschreibender Catalog der Ethnographischen Sammlung Ludwig Bíró-s aus Deutsch-Neu-Guinea (Berlinhafen).* (A Magyar Nemzeti Múzeum költségén kiadja a M. N. Múzeum Néprajzi Osztálya. / Auf unkosten der Ung. Akademie der Wissenschaften und des Ung. Nationalmuseums herausgegeben durch die Ethnographische Abtheilung des Ung. Nationalmuseums. (A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Gyűjteményei I. / Ethnographische Sammlungen des Ung. Nationalmuseums, I.) Budapest: Hornyánszky Viktor császári és királyi udvari könyvnyomdája. Kaiserliche und Königliche Hofdruckerei Victor Hornyánszky.
- 1901 *Bíró Lajos német-új-guineai (Astrolabe-öböl) néprajzi gyűjtéseinek leíró jegyzéke. / Beschreibender Catalog der Ethnographischen Sammlung Ludwig Bíró-s aus Deutsch-Neu-Guinea (Astrolabe-Bai).* (A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Gyűjteményei III. / Ethnographische Sammlungen des Ung. Nationalmuseums, III.) Budapest: Hornyánszky Viktor császári és királyi udvari könyvnyomdája. Kaiserliche und Königliche Hofdruckerei Victor Hornyánszky.
- é.n. [1923] *Hét év Új-Guineában. Levelek két világrészből.* Budapest: Világirodalom-kiadás. A Hat Világrész. Utazások és felfedezések, VI.
- 1932 *Új-guineai utazásom emlékei.* Budapest: Királyi Magyar Természettudományi Társulat. / Népszerű Természettudományi Könyvtár 13./

BODROGI Tibor

- 1949 Yabim Drums in the Bíró Collection. *Folia Ethnographica* 1. 205–222.
- 1951 Bíró Lajos. *Ethnographia* LXII. 217–222.
- 1953 Some Notes on the Ethnography of New Guinea. *Acta Ethnographica* III. 91–184. [1. Initiation Rites and Ghost-Cult in the Astrolabe Bay Region. 91–144.; 2. Bast Shields from the Huon-Gulf Region. (= Art in New Guinea II.) 144–184.]
- 1954 Fenichel Sámuel. *Ethnographia* LXV. 567–580.
- 1955 Art in New Guinea. III. Wooden-bowls from the Huon Gulf Region. *Néprajzi Értesítő* XXXVII. 243–255.
- 1956 Art in New Guinea. IV: Tago Masks from the Tami Islands. *Acta Ethnographica* V. 189–193.
- 1961 *Art in North-East New Guinea.* Budapest: Publishing House of the Hungarian Academy of Sciences.
- 1978 Bíró Lajos (1956–1931). Levél Új-Guineából. Halotti emlékünnepek Új-Írországból. In *Messzi népek magyar kutatói. Az egyetemes néprajz magyar előfutárai és művelői.* [Válogatta, szerkesztette, a bevezetést és az életrajzok egy részét, valamint a jegyzeteket írta: Bodrogi Tibor.] Budapest: Gondolat Kiadó.
- 1979 Lajos Bíró 1856–1931. Ein ungarischer Pionier der Neuguinea-Forschung. *Kleine Beiträge aus dem Staatlichen Museum für Völkerkunde*, Dresden 3. 1979/1980: 44–45.
- 1987 Bíró Lajos: *Hat év Új-Guineában. Válogatott írások.* [Válogatta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta, az irodalomjegyzéket összeállította: Bodrogi Tibor.] Budapest: Gondolat Kiadó.

HOFFMANN, Albert

- 1948 *Lebenserinnerungen eines Rheinischen Missionars, Band 1: Auf dem Missionsfeld in Neu-Guinea*. Wuppertal-Barmen: Verlag der Rheinischen Missionsgesellschaft.

VARGYAS Gábor

- 1986 *Data on the Pictorial History of North-East Papua New Guinea*. (Occasional Papers in Anthropology Nr. 1.) Budapest: Ethnographical Institute of the Hungarian Academy of Sciences.
- 1991 „Bíró Lajos”. In Christopher Winters (general editor): *International Dictionary of Anthropologists*. Compiled by Library-Anthropology Resource Group. 61–62. New York and London: Garland Publishing.
- 2000 Óceánia-gyűjtemény. In Fejős Zoltán (főszerk.): *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei*. Budapest: Néprajzi Múzeum.
- 2004 Bíró Lajos (1856–1931) emlékezete. *Ethnographia*, 115: 441–455.
- 2008 The Oceanian Collection. In J. Gyarmati (ed. by): *Taking them back to my homeland... Hungarian Collectors – Non-European Collections of the Museum of Ethnography in a European Context*. 207–248. Budapest: Museum of Ethnography.
- 2011 „Mennyire nem olyan a természeti ember, a »vadember«, mint ahogy odahaza elgondoljuk!” *Néprajzi Értesítő* XCIII. 31–36.

Vargyas Gábor

DSc. MTA BTK Néprajztudományi Intézet, Tudományos Tanácsadó

e-mail: vargyas@btk.mta.hu

Gábor Vargyas

Through each other's eyes: How the Hungarian naturalist Lajos Bíró saw German missionaries in New Guinea, and vice versa

The author confronts two, so far hardly known or used sources in relation to the life and activity of the Hungarian collector of natural sciences and ethnography, Lajos Bíró in New Guinea (1896–1901). In one of these documents, a letter dated in 1898, Lajos Bíró ironically caricatures the „pietissima-ortodoxissima” milieu of the missionary station in Simbang in the Huon Gulf. In the other letter (the other side of the coin) Albert Hoffmann, a German missionary who lived in the Astrolabe Bay between 1892 and 1904 (at the same time when Bíró did) reports ironically on the local assessment of Bíró's more than strange deeds. The author relying on these two sources analyses the social position, status and place of Lajos Bíró in the hierarchy of colonial society, as Bíró was a foreigner, an outsider on a German colony (and did not even have an 'appropriate' class background), and discusses the prestige of the (natural) scientist Bíró and in general the prestige of science in colonial setting.